

**ОСВІТА ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА:
КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ ВИМІР**

*Т. В. Матюк, викладач, Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, beskonechnost11@rambler.ru*

У статті аналізується модернізуючий вплив освіти на економічний розвиток сучасного суспільства. Для кількісного урахування впливу на можливості розвитку людини ступеню її свобод запропоновано доповнити індекс розвитку людського потенціалу індексом політичної, економічної та громадянської свободи. Встановлено тісний кореляційний зв'язок між індексом освіти, з одного боку, та індексом розвитку людського потенціалу й індексом політичної, економічної та громадянської свободи, з іншого.

Ключові слова: освіта, функції освіти, економічний розвиток, індекс розвитку людського потенціалу, індекс освіти, індекс політичної, економічної та громадянської свободи, кореляційний аналіз.

Постановка проблеми. Освіта завжди була важливим фактором економічного зростання країни та підвищення добробуту населення. Водночас, у сучасних умовах значення освіти для суспільства у цілому та окремої людини, зокрема, значно підвищується, що пов'язано із переходом провідних країн світу на постіндустріальну стадію свого розвитку, ядром якого є формування нового типу людини, становлення цілісної особистості.

Двадцять перше століття можна по праву назвати століттям, в якому незаперечним джерелом соціально-економічного розвитку більшості країн світу стає саме освіта, оскільки будь-яка модель розвитку, котра неспроможна використовувати потенціал освіти, забезпечувати якісний розвиток населення, буде не тільки неефективною, але відгородить країну від сучасних цивілізаційних тенденцій. Разом з тим, освіта буде мати позитивний ефект та стане реальним чинником економічного розвитку тільки у випадку створення відповідних умов як для її отримання, так і для ефективної праці висококваліфікованих кадрів, їх соціально-економічної активності. Тому визначення шляхів підвищення результативності освіти для України є необхідною передумовою подолання небезпеки відставання нашої країни від світових тенденцій економічного і суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення місця та ролі освіти в соціально-економічному розвитку суспіль-

ства, а також напрямків підвищення його ефективності, є проблемами, які активно досліджувалися провідними економістами минулого і пошук розв'язання яких продовжується і сьогодні. Досить плідно в руслі даної проблематики працюють і вітчизняні вчені, серед яких необхідно, перш за все, відзначити наступних науковців: В. Антонюк, Л. Антошкіну, І. Вахович, І. Каленюк, Е. Лібанову, В. Огнев'юк [1–6] та інших.

Разом з цим, проблеми ролі освіти у сучасному житті, ефективності освітньої діяльності, механізмів якісного розвитку системи освіти задля задоволення зростаючих вимог у підготовлених та кваліфікованих спеціалістах залишаються одними із пріоритетних в економічній науці. Зважаючи на те, що в постіндустріальному суспільстві змінюється зміст освіти, тому що соціальні умови вимагають її спрямованості на формування, в першу чергу, творчої, інноваційної, всебічно розвиненої особистості, то теоретичні дослідження з даної проблематики можуть сприяти процесам розвитку національних систем освіти. Особливо це актуально для України, оскільки наша країна знаходиться в процесі реформування вітчизняної освітньої сфери та ставить собі за мету домогтися підвищення її рівня до сучасних світових стандартів.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження напрямів впливу освіти на економічний розвиток сучасного суспільства, а також з'ясування кількісних та якісних параметрів такого впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні вже очевидним є факт, що саме освіті й науці належить вирішальна роль у формуванні постіндустріального суспільства. Потреба суспільства у людині як високорозвиненій особистості реалізується через систему освіти, через утвердження принципу гуманізму у відносинах між людьми, через зростання вагомості творчого начала. У сучасних умовах освіта вирішує два важливих соціально-економічних завдання: по-перше, відтворює пропозицію на ринку праці внаслідок формування освітнього та професійно-кваліфікаційного рівнів населення; по-друге, створює необхідні умови для розвитку особистості, отже, робить суттєвий внесок у суспільний прогрес. Тільки соціально розвинена особистість – найвагомий чинник усіх історичних зрушень, тільки особистість з високим рівнем освітнього потенціалу може стати учасником творчих процесів [7, с. 89–90].

На наш погляд, освіта як економічна категорія є сукупністю економічних відносин, які виникають з приводу виробництва (продукування і передачі знань), розподілу (персоніфікації значної частини інформаційних ресурсів суспільства у знаннях працівників освіти та встановлення певної частки у створеному суспільному продукті), обміну (власного самовідтворення через обмін діяльністю та здібностями і самостійного руху продукту – освітньої послуги), споживання (використання засвоєних знань і культурного капіталу в практичній діяльності). Необхідно зауважити, що економічні відносини освіти як невід’ємний елемент економічної системи знаходяться у тісному взаємозв’язку з її іншими структурними складовими, які суттєво впливають на характер даних відносин. Водночас, освіта здійснює визначальний вплив на всю систему економічних відносин, забезпечуючи, тим самим, їх збереження та розвиток. У свою чергу, освіта, як економічна складова, об’єктивно знаходиться як у прямому, так і зворотному взаємозв’язку із іншими структурними елементами суспільства – політичною, правовою та інституціональною системами.

Саме подібна взаємодія та взаємозв’язок освітніх відносин із всіма елементами сучасної складної суспільної організа-

ції детермінує їх визначальну роль у процесі економічного розвитку суспільства, оскільки освіта:

– через підвищення рівня кваліфікації працівників, розвиток ділових навичок, підприємництва та інноваційності, позитивно впливає на ефективність праці, підвищуючи її продуктивність, а також сприяє зростанню людського та інтелектуального капіталу (продуктивна функція);

– через розвиток інтелектуальних якостей людства та утвердження загально цивілізаційних цінностей сприяє встановленню балансу між екологією та економікою (екологічна функція);

– через вирівнювання доходів шляхом забезпечення більш високих статків власникам людського капіталу є фактором формування соціальної структури та стратифікації в суспільстві (соціальна функція);

– через виховання та навчання формує і передає цінності, знання та набутий досвід від покоління до покоління, змінює погляди людей щодо власної поведінки та дій оточуючих і, тим самим, сприяє коригуванню цілей економічної діяльності суб’єктів (соціалізуюча функція);

– через формування якісних характеристик суспільної свідомості, які підвищують рівень соціального взаєморозуміння у суспільстві, мотивує на співробітництво та взаємодію (координуюча функція);

Вказані напрями впливу освіти на складові економічного розвитку створюють, на нашу думку, тільки потенційні можливості для цивілізаційного руху суспільства. На наше глибоке переконання, прогресивний розвиток неможливий без формування його безпосередньої рушійної сили – людини як високорозвиненої й гармонійної особистості, що володіє достатнім рівнем людського, культурного й соціального капіталу. За влучним виразом І. Бугакова: «Добробут народу настане тільки після того, як необхідна для цієї мети модель поведінки, свідомо (через освіту) сформована в головах громадян, стане одним із провідних соціальних рефлексів» [8, с.3]. З цих причин вважаємо за необхідне виокремити у якості окремої функції освіти її роль як фактора, що сприяє модернізації суспільства і спрямування його розвитку на прогресивні зрушення.

Культурний капітал особистості формують соціокультурні цінності й норми поведінки, які, власне, й базуються на цих цінностях. Освіта є сферою, в якій формується певні складові культурного капіталу й закладаються мотиваційні чинники економічної поведінки суб'єктів, які у подальшому виконують роль регуляторів їх економічної діяльності. Для стабільного розвитку вкрай необхідним є сприйняття тих «правил гри», на яких базується економічний і соціальний порядок в суспільстві, а також визнання їх у якості легітимних.

Поряд з культурним капіталом не менш важливого значення для розвитку набуває соціальний капітал. Цей термін, згідно досліджень Ф. Фукуями, вперше було використано Л. Ханіфан у 1916 р. для аналізу функціонування общинних шкіл у сільській місцевості, а в 80-ті рр. ХХ ст. категорія «соціальний капітал» була уведена до наукового обігу соціологом Дж. Коулменом і політологом Р. Патнемом [9, с.18]. Соціальний капітал, за визначенням Р. Патнема, – «...це традиції соціальної взаємодії, що витікають із глибини історії та передбачають норми взаємності та довіри між людьми, широке розповсюдження різного роду добровільних асоціацій і залучення громадян в політику заради вирішення проблем, які виникають перед суспільством» [10, с. 224].

Соціальний капітал формується через виховання й освіту на основі досягнутого рівня культурного і людського капіталів. Засвоєння цінностей культури і прийняття їх у якості ціннісних орієнтирів діяльності сприяє досягненню координаційного ефекту й стабільності в суспільстві. Однак для того, щоб здійснювати прогресивні зрушення у такому суспільстві, вкрай необхідно є активність і висока соціальна мобільність його членів. Велику роль у досягненні вказаних цілей відіграють ідейні переконання людей, основою яких є високий рівень освіченості й інтелектуальних якостей населення. Люди повинні мати базові знання відносно об'єктивних законів економічного, політичного й соціального розвитку суспільства, механізмів його змін і трансформацій. Завдяки освіті ці знання формуються і передаються до наступних поколінь, а також реалізується процес створення й виховання

майбутньої економічної, наукової, культурної та політичної еліти суспільства, від якої безпосередньо залежить прогресивний розвиток. Отже, освіта розвиває особистість і громадянство, закладає цінності довіри, рівності, свободи, демократії і завдяки цьому створює складові соціального капіталу.

Вищевикладене дозволяє зробити висновки про те, що освіта є чинником суспільних змін, так як розвиває творчий потенціал кожної окремої особистості і, тим самим, виступає у якості найбільш універсального ресурсу цивілізації. Подолання старих основ соціуму можливе тільки внаслідок інтелектуальної еволюції його членів. У силу вищевикладеного пропонуємо виокремити у якості окремої функції освіти створення нею передумов і механізмів суспільної модернізації й увести до наукового вжитку термін «модернізаційна функція освіти», під яким розуміти освіту як рушійну силу суспільних перетворень та прогресивного розвитку суспільства через формування складових культурного й соціального капіталу як матеріальних і духовних засад високої соціальної мобільності населення (функція модернізації).

Специфічне положення, яке займає освіта у структурі суспільної організації, а також її функціональна роль як одного із факторів економічного зростання та прогресивного соціально-економічного розвитку, перетворюють цей суспільний феномен на один із ключових детермінантів модернізації суспільства і вимагають посиленої уваги до параметрів, що забезпечують її ефективне функціонування. Починаючи з 1990 року, Програмою Розвитку ООН (ПРООН) щорічно публікується «Доповідь про людський розвиток». Згідно уточненого у 2010 році визначення, під людським розвитком розуміється «...процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим та творчим життям, на здійснення інших цілей, які, на їх думку, мають цінність; активно приймати участь в забезпеченні справедливості та стійкості розвитку на планеті» [11]. В якості індикатора розвитку ПРООН пропонує індекс людського розвитку (індекс розвитку людського потенціалу). Цей показник є інтегральним і розраховується щорічно для здійснення порівнянь та виміру рівня якості

й тривалості життя, грамотності й освіти як основних характеристик людського розвитку тієї чи іншої країни [там само].

При розрахунку індексу враховується три види показників: очікувана тривалість життя (оцінює довголіття); рівень грамотності й освіченості населення країни (середня кількість років, які витрачено на отримання освіти) та очікувана тривалість навчання; рівень життя, оцінений через величину валового національного доходу на душу населення згідно з паритетом купі-

вельної спроможності в доларах США.

В Доповіді про людський розвиток 2013 року «Піднесення Півдня: Людський прогрес у багатоманітному світі» показник індексу людського розвитку (ІЛР) України за 2012 рік дорівнює 0,740, що ставить країну на 78 позицію з 187 країн і територій та відносить її до групи країн з високою категорією людського розвитку [12]. У табл. 1 відображений прогрес України за кожним із показників ІЛР.

Таблиця 1

Тенденції ІЛР України на основі узгоджених даних часових рядів, нових складових показників і нової методології

	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.) 2005 р.	Значення ІЛР
1980	69,3	11,9	7,4		
1985	70,2	12,2	8,2		
1990	69,8	12,5	9,1	8,252	0,714
1995	67,9	11,9	10,4	3,835	0,67
2000	67,4	12,7	10,7	3,585	0,673
2005	67,5	14,2	11,1	5,520	0,718
2010	68,2	14,8	11,3	5,938	0,733
2011	68,5	14,8	11,3	6,210	0,737
2012	68,8	14,8	11,3	6,428	0,740

Джерело: [13].

За період з 1980 до 2012 р. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,5 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року, очікувана тривалість навчання збільшилася на 2,9 року. ВНД на душу населення в Україні за період з 1990 до 2012 р. зменшився приблизно на 22 відсотки.

Сьогодні індекс людського розвитку, в структурі якого чільне місце займають індикатори рівня освіти, активно використовується для оцінки досягнутих результатів національних економік на шляху створення гідних умов для життя людини. Разом з тим, як відмічалось в доповідях Світового банку, три виміри даного індексу – здоров'я, освіта та рівень життя, не повною мірою відображають основні складові розвитку, оскільки люди повинні володіти достатньою свободою та можливостями для вибору, щоб задовольняти свої потреби [12]. Тому індикатор розвитку повинен включати й параметри, які відображають рівень участі людей у

забезпеченні справедливості та стійкості розвитку – невід'ємних аспектів свободи, що дозволяють людям жити таким життям, яке вони мають підстави цінити.

З метою урахування в індексі людського розвитку компонентів рівня свободи людини ми пропонуємо доповнити традиційний тривимірний склад ІЛК іншими складовими, які відображають національний рівень політичних, економічних та громадянських свобод. Для реалізації даної мети необхідно, на наш погляд, використати три індикатори з відомого індексу демократії, а саме: участь у політичному житті, рівень політичної культури та рівень громадянських свобод, а також індекс економічної свободи. Перелічені чотири індикатори в нашому дослідженні формують інтегральний індекс політичної, економічної та громадянської свободи, а його поєднання з традиційним індексом людського розвитку – індекс розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можли-

востей. На наш погляд, такий підхід, по-перше, більше відповідає самій сутності економічного розвитку та, по-друге, дозволяє втілити в кількісному показнику реальні та потенційні результати національних суспільств в контексті розвитку свободи вибору своїх громадян.

На основі існуючих показників людського розвитку [12], участі у політичному

житті, рівня політичної культури та рівня громадянських свобод [14], а також індексу економічної свободи [15] для 40 країн світу були розраховані значення індексу розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можливостей, а також індексу політичної, економічної та громадянської свободи (див. табл. 2).

Таблиця 2

Значення індексу розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можливостей, індексу освіти та індексу політичної, економічної та громадянської свободи для деяких країн світу за 2012 рік.

Країна	Індекс розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можливостей	Індекс освіти	Індекс політичної, економічної та громадянської свободи
Австралія	9,03	9,81	8,87
Австрія	8,23	8,59	8,09
Арабські Емірати	5,73	6,86	4,09
Бангладеш	4,77	4,15	5,44
Бенін	4,21	3,67	5,46
Болівія	5,71	7,43	5,56
Бурунді	3,28	3,68	4,31
Великобританія	8,00	8,28	7,85
Гана	5,17	5,96	5,77
Гондурас	5,29	5,75	5,16
Домініканська Республіка	6,12	6,25	6,13
Естонія	7,53	9,19	7,16
Замбія	4,47	5,03	5,97
Зімбабве	3,26	5,71	3,55
Італія	7,71	8,52	7,15
Канада	8,63	9,08	8,63
Китай	4,97	6,27	3,87
Кенія	4,64	5,84	5,28
Колумбія	6,07	6,66	5,82
Марокко	4,72	4,48	4,55
Нідерланди	8,58	9,34	8,37
Нікарагуа	5,41	5,27	5,67
Німеччина	8,25	9,44	7,76
Нова Зеландія	8,93	10,00	8,81
Норвегія	9,19	9,9	9,22
Пакистан	4,14	3,97	4,34
Парагвай	5,89	6,43	5,95
Перу	6,42	7,13	6,26
Польща	7,03	8,19	6,51
Росія	5,70	8,62	4,24
Сінгапур	7,45	8,04	6,58
США	8,42	9,94	7,88
Танзанія	4,59	4,54	5,76
Україна	6,07	8,60	5,40
Фінляндія	8,30	8,80	8,23
Франція	7,83	8,71	7,26
Чад	2,50	2,23	3,15
Швейцарія	8,72	8,73	8,82
Швеція	8,91	9,19	9,15
Японія	8,08	8,88	7,48

З метою з'ясування вірогідності впливу рівня освіти на індекс розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можливостей, а також індекс політичної, економічної та громадянської свободи, було проведено кореляційний аналіз між цими показниками. Результати кореляції свідчать про наявність прямого сильного зв'язку як між індексом освіти та індексом розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розши-

рення прав та можливостей ($r_{xy} = 0,876$, $p > 99,9\%$), так і між індексом освіти та індексом політичної, економічної і громадянської свободи ($r_{xy} = +0,79$, $p > 99,9\%$). Ілюстративним підтвердженням проведеного кореляційного аналізу є діаграми розсіювання, які також демонструють наявність тісного зв'язку між даним показниками (див. рис. 1 та рис.2).

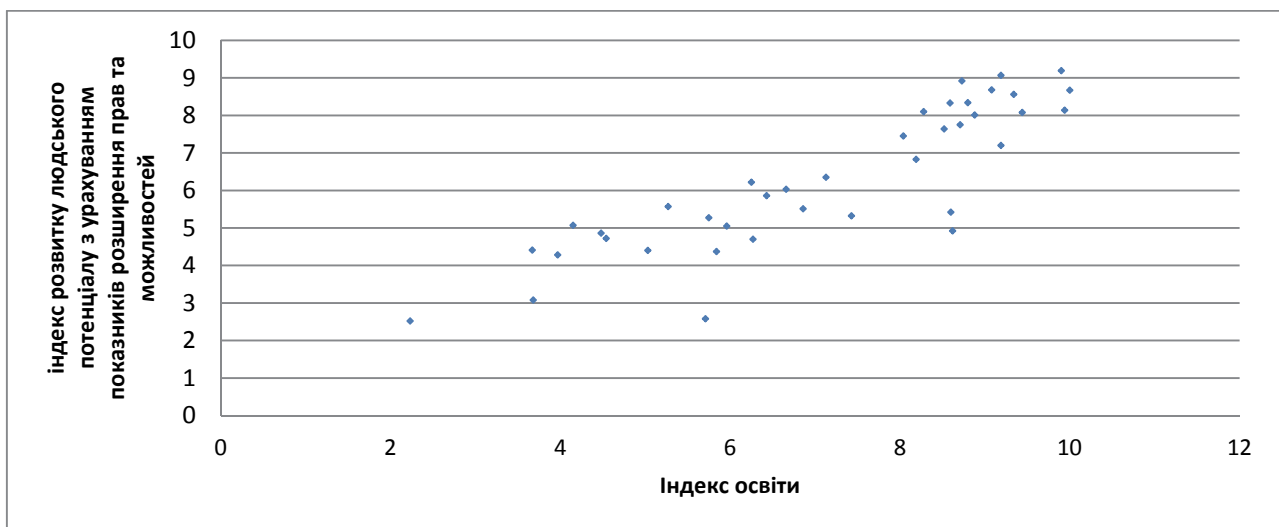

Рис. 1. Діаграма зв'язку між індексом освіти та індексом розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можливостей

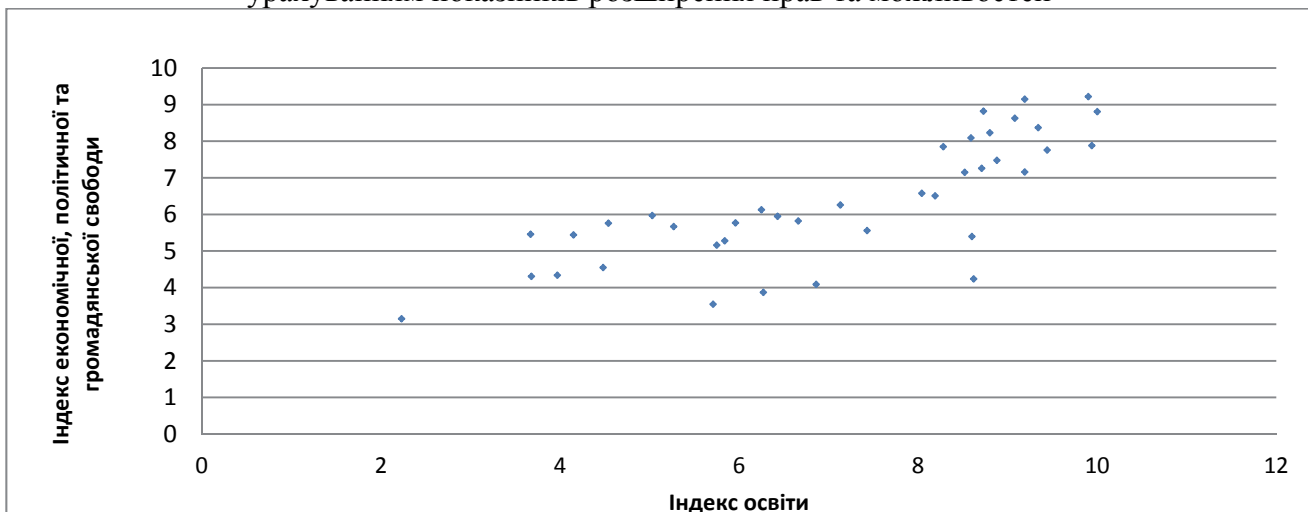

Рис. 2. Діаграма зв'язку між індексом освіти та індексом політичної, економічної і громадянської свободи

Висновки. З теоретичної точки зору тісний кількісний взаємозв'язок між даними показниками підтверджує факт прямого впливу освіти на соціально-економічний розвиток і є емпіричним доказом виконання освітою функції модернізації суспільства.

Саме через систему освіти формується не тільки трудовий, але й інтелектуальний потенціал особистості, реалізація якого є рушійною силою розвитку всіх складових суспільства. Освіта через розвиток творчого й інтелектуального потенціалу кожної окремої

особистості, підвищення рівня її економічної, політичної, громадянської культури та активності, а також завдяки формуванню матеріальних і духовних засад високої соціальної мобільності населення сприяє суспільним перетворенням та прогресивному розвитку.

Література.

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / В. П. Антонюк. – НАН України Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
2. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування: Монографія / Антошкіна Л. І. – Наук. ред. і вступ. ст. Бондар І. К. – К. : ВД Корпорація, 2005. – 368 с.
3. Вахович І. М. Фінансове забезпечення вищої освіти: методологія та механізми реалізації в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки: Монографія / І. М. Вахович, Ю. В. Волинчук. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. – 288 с.
4. Каленюк І. С. Особливості регулювання ринку освітніх послуг: Монографія / І. С. Каленюк, Л. І. Цимбал. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2011. – 184 с.
5. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 316 с.
6. Огнев'юк В. О. Осягнення освіти: Підсумки ХХ століття / В. О. Огнев'юк. – К. : Навч. книга, 2003. – 111 с.
7. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : «Основа», 2006. – 592 с.
8. Бугаков И. А. Образование – частная услуга или общественное благо? / И. А. Бугаков – Серпухов : СВИРС, 2005. – 119 с.
9. Лебедева Н., Татарко А. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития / Н. Лебедева, А. Татарко // Журнал институциональных исследований –2010 – №1 – С. 17–35.
10. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнэм. – М. : Ad Marginam, 1996. – 429 с.
11. Human Development Index 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/URL: http://gtmarket.ru/news/2013/03/14/5622](http://gtmarket.ru/news/2013/03/14/5622). – Загол. з екрана.
12. Human Development Index 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/URL: hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_RU.pdf](http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_RU.pdf). – Загол. з екрана.
13. Доповідь про людський розвиток за 2013 рік. Піднесення Півдня: Людський прогрес у багатоманітному світі. Пояснювальна записка щодо складових індексів ДІР за 2013 р. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/URL: http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2013/UKR_Ukraine_HDR2013.pdf](http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2013/UKR_Ukraine_HDR2013.pdf). – Загол. з екрана.
14. Economist Intelligence Unit: Индекс демократии стран мира 2012 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/URL: http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679](http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679). – Загол. з екрана.
15. The Heritage Foundation: Рейтинг экономической свободы стран мира 2012 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/URL: http://gtmarket.ru/news/state/2012/01/13/3839](http://gtmarket.ru/news/state/2012/01/13/3839). – Загол. з екрана.

В статье анализируется модернизирующее воздействие образования на экономическое развитие современного общества. Для количественного учета влияния на возможности развития человека, степени его свобод предложено дополнить индекс развития человеческого потенциала индексом политической, экономической и гражданской свободы. Установлена тесная корреляционная связь между индексом образования, с одной стороны, и индексом развития человеческого потенциала и индексом политической, экономической и гражданской свободы, с другой.

Ключевые слова: образование, функции образования, экономическое развитие, индекс развития человеческого потенциала, индекс образования, индекс экономической, политической и гражданской свободы, корреляционный анализ.

The effect of educational advance on the social economic development is analyzed. To take into account the influence of the degree-of-freedom index on human potential development, it is suggested to complement human potential development index with political, economic and social indexes. Close correlation relationship between education index and human potential development index along with political, economic and social indexes.

Keywords: education, education functions, economical advancement, human potential development index, education index, political, economic and social indexes, correlative analysis.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Горняк О. В.

Надійшла до редакції 1.10.13.